

УДК 364-78:355.08

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Бриндіков Ю.Л., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет

У статті порушено проблему визначення методологічних принципів реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій. Проаналізовано різні підходи до виокремлення таких видів реабілітації: психологічної, медико-психологічної, соціально-психологічної, соціально-педагогічної, акмеологічної. Встановлено, що кожний вид реабілітації має методологічні засади, до яких віднесено принципи. Представлено загальні наукові бачення вчених щодо виокремлення принципів різних видів реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій.

Ключові слова: реабілітація, методологічні принципи, види реабілітації, військовослужбовці-учасники бойових дій.

В статтю затронута проблема определения методологических принципов реабилитации военнослужащих – участников боевых действий. Проанализированы различные подходы к выделению таких видов реабилитации: психологической, медико-психологической, социально-психологической, социально-педагогической, акмеологической. Установлено, что каждый вид реабилитации имеет методологические основы, к которым отнесены принципы. Представлено общее научное видение ученых относительно выделения принципов различных видов реабилитации военнослужащих-участников боевых действий.

Ключевые слова: реабилитация, методологические принципы, виды реабилитации, военнослужащие-участники боевых действий.

Bryndikov Yu.L. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE SERVICEMEN THE COMBATANTS' REHABILITATION

The article raises the problem of determining the methodological principles of the servicemen the combatants' rehabilitation. It is analyzed different approaches to the isolation of such types of rehabilitation as psychological, medical-psychological, socio-psychological, social-pedagogical, acmeological. It has been established that each type of rehabilitation has methodological principles which include principles. It is presented the general scientific views of scientists concerning the differentiation of the principles of different types of rehabilitation of the servicemen the combatants.

Key words: rehabilitation methodological principles, types of rehabilitation, servicemen combatants.

Постановка проблеми. Як доводять українські психологи Є. Курченко [9], А. Романишин, О. Бойко, Д. Богородський та ін. [11], специфіка служби військовослужбовців-учасників бойових дій полягає в необхідності виконання професійних обов'язків в умовах, ускладнених впливом психоемоційних і фізичних стресових факторів, пов'язаних із бойовими діями на сході України, через що вони досить часто потрапляють до групи ризику розвитку соціально-психологічної дезадаптації. Саме така категорія військовослужбовців (комбатантів) потребує реабілітації.

Зважаючи на багатоплановість завдань реабілітації, її умовно можна розподілити на так звані види або аспекти – медичний, фізичний, психологічний, педагогічний, професійний. Кожний із них має свої методологічні засади, до яких відносять принципи, етапи здійснення, умови реалізації, технологію проведення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах поняття «реабілітація» розрізняють декілька її видів. Так, Н. Алаликіна виокремлює психологічну, професійну та соціальну реабілітацію [1]; А. Бурлак розглядає медичну, фізичну, професійну й соціально-економічну [2]; О. Серповська зосереджує увагу на медичній, педагогічній, професійній, психологічній і соціально-культурній реабілітації [12]. Крім того, деякі автори (О. Караяні [7], М. Крамник [8], В. Могільов [10]) поєднують згадані види між собою, у такий спосіб утворюється соціально-психологічна, медико-психологічна, професійно-психологічна й інші види реабілітації.

Постановка завдання. Незважаючи на збільшення кількості праць, присвячених проблемі різних видів реабілітації, дотепер вона недостатньо розроблена з погляду комплексного підходу, який би дав змогу здійснювати її ефективніше. Ідеться, насамперед, про комплексну реабілітацію

військовослужбовців-учасників бойових дій.

Мета статті – розглянути методологічні принципи реабілітації відповідно до різних її видів, а саме: психологічної, медико-психологічної, соціально-психологічної, соціально-педагогічної, акмеологічної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для пояснення сутності реабілітації, яку ми розуміємо як комплекс координування заходів медичного, фізичного, психологічного, педагогічного, соціального характеру, спрямованих на найбільш повне відновлення здоров'я, психологічного статусу та працездатності військовослужбовців, які втратили згадані здібності внаслідок захворювання або травми, розглянемо її принципи відповідно до видів.

Так, «психологічна реабілітація – це система психологічних, психолого-педагогічних, соціально-психологічних заходів, спрямованих на відновлення або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу людей, які зазнали психічної травми» [4, с. 134]. І. Зверева стверджує, що такий вид реабілітації «орієнтований на відновлення психічних станів, які були порушені внаслідок травмування, спричиненого різними чинниками» [5, с. 169].

Як основні принципи психологічної реабілітації А. Денисов розглядає її максимальну наближеність до військової ланки, невідкладність, якомога ранній початок реабілітаційних заходів, відразу після виявлення психічних розладів, єдність психосоціальних і фізіологічних методів впливу (єдність реабілітації та лікування). Дослідник зазначає її поетапність, ступінчастість, послідовність і наступність. Різноманітні впливи (зусилля, заходи), серед яких і психосоціальні, що здійснюються дозовано, з поступовим (ступінчастим) переходом від одного до другого, від однієї форми організації допомоги до іншої. Різноманітність реабілітаційних заходів, спрямованих на різні сфери життєдіяльності військовослужбовця, визначає їх як складний процес, що об'єднує зусилля командирів, медичних працівників, психологів і самого військовослужбовця [3].

Особливий погляд на виокремлення принципів психологічної реабілітації має Н. Алаликіна. Дослідниця вважає, що лише за умови дотримання комплексу принципів можна ефективно організувати психологічну реабілітацію й адаптацію військовослужбовців-учасників бойових дій, а саме:

1) своєчасність, якомога ранній початок реабілітаційних заходів, одразу після виявлення психічних розладів;

2) єдність психосоціальних і фізіологічних методів впливу (поєднання реабілітації і лікування);

3) ступінчастість, послідовність і наступність реабілітаційних заходів. Будь-який вплив, зокрема і психосоціальний, має бути дозованим, із поступовим переходом від однієї форми організації допомоги до іншої;

4) універсальність (різноплановість) зусиль. Реабілітаційні заходи необхідно здійснювати у психологічній, професійній, сімейній, дозвілєвій та соціальній сферах;

5) партнерство, співпраця. Реабілітаційно впливати треба в такий спосіб, щоб залучити військовослужбовця, що дістав психічної травми, до відновлювального процесу. Стрижневим змістом усіх реабілітаційних методів є апеляція до особистості військовослужбовця;

6) індивідуалізація відновлювальних заходів. Під час відновлення психічної рівноваги окремого військовослужбовця беруть до уваги особливості особистості, механізми та динаміку її стану;

7) відповідність реабілітаційних заходів адаптаційним можливостям людини;

8) участь у реабілітаційному процесі місцевих органів, священиків, медичних працівників, психологів, адаптаційних центрів, груп і організацій ветеранів;

9) систематичний контроль і своєчасна корекція реабілітаційної програми [1, с. 96–97].

Багато авторів вживають термін «медико-психологічна реабілітація», тобто зосереджена на заходах медико-психологічної реабілітації постраждалих в екстремальних ситуаціях, зокрема й учасників збройних конфліктів. Водночас науковці наголошують, що вона не має обмежуватися долікуванням. Вжити реабілітаційних заходів треба на початкових стадіях формування стресових розладів для відновлення працездатності, а також попередження психологічної дезадаптації на наступних етапах життєдіяльності [8].

Щодо принципів медико-психологічної реабілітації комбатантів з ознаками «бойової стресової реакції» (далі – БСР) (combat stress reaction) варто зазначити, що вперше вони були сформульовані Т. Салмон за часів Першої світової війни. Такими ознаками були наближеність, негайність, передбачуваність (PIE – proximity, immediacy, expectancy). Під час розробки та доповнення принципів реабілітації комбатантів з ознаками реакції бойового стресу створили акронім (мнеморівняло) BICEPS (Brevity – нетривалість, Immediacy – негайність, Centrality – централізованість,

Ехрестансу – очікуваність, Proximity – наближеність, Simplicity – простота) [7]. Розглянемо їх детальніше. Отже, наближеність – такий принцип має на увазі максимальну близькість місця надання допомоги до театру військових дій, що усуває транспортну проблему, а найголовніше – надає військовому можливість відчути дружню підтримку своїх товаришів по службі, що значно підвищує загальну ефективність реабілітаційних заходів, проте місце лікування має бути відносно безпечним.

Принцип негайності означає необхідність надання допомоги постраждалим із симптомами БСР за лічені хвилини або години після маніфестації (появи) таких симптомів. Прояви БСР стають більш стійкими до терапевтичних впливів у разі затримки допомоги. Значно легше усунути ознаки розладу на початкових стадіях. Тобто першу допомогу повинен надавати не офіцер медичної служби, а рівний за статусом. Третій – принцип «надії», який вважають найбільш важливим, оскільки впевненість у тому, що потерпілий повернеться до служби, повинна демонструватися на кожному етапі організації реабілітації. Психологи переконані, якщо потерпілого направляють лікуватися в тил, його симптоми проявляються довше і він рідше повертається до виконання службових обов'язків, або цього не відбувається взагалі.

Важливим видом реабілітації вважаємо соціально-психологічну, яка передбачає комплекс психологічних заходів і систему соціальної діяльності, що спрямовані на відновлення функціонального стану організму, нормалізацію емоційної, морально-етичної та мотиваційної сфер особистості, досягнення оптимального рівня особистісної адаптації та професійно важливих якостей військовослужбовця, які забезпечують його військово-професійну працездатність [6].

Стратегія соціально-психологічної реабілітації вимагає дотримання таких принципів:

1) професійність – реабілітацію повинні здійснювати лікарі та психологи, які мають спеціальну підготовку щодо оцінки функціонального стану людини і володіють методами соціально-психологічної корекції та психологічного обстеження;

2) обґрунтованість – підбір надійних, доступних і оптимальних методів реабілітації, перевірених багаторічною практикою, з урахуванням особливостей функціонального стану соматичної та психічної сфер поранених і призначеної лікарем терапії;

3) індивідуальний підхід – зважання на рівень зниження професійно важливих якостей, наявність патохарактерологічних змін особистості, сприйнятливості і пере-

носимість різних медико-психологічних методів;

4) безперервність і оптимальна тривалість – початок із моменту надходження до госпіталю та здійснення до нормалізації функціонального стану й відновлення професійно важливих якостей [6].

Зазначимо, що соціально-психологічна реабілітація пов'язана із соціально-педагогічною, яка передбачає роботу з попередження соціальних відхилень і здійснюється під час тривалих, цілеспрямованих, систематичних педагогічних впливів. На думку В. Могільова, соціально-педагогічна реабілітація є процесом взаємодії педагога-реабілітолога і клієнта, який спрямований на створення умов, що сприяють вирішенню тих проблем останнього, які пов'язані з обмеженням можливостей його соціалізації. Кінцевою метою соціально-педагогічної реабілітації людини з обмеженими можливостями дослідник називає соціальну адаптацію й інтеграцію в суспільство [10].

Як слушно зазначає В. Могільов, система соціально-педагогічної реабілітації інвалідів військової служби повинна будуватися на низці методологічних і організаційно-методичних принципів. Серед провідних методологічних принципів становлення і розвитку системи соціально-педагогічної реабілітації інвалідів військової служби зазначають такі:

– гуманістичний зміст системи реабілітації;

– принцип типології та врахування потреб, рівня домагань, кола інтересів інвалідів військової служби для розвитку системи соціально-педагогічної реабілітації;

– дотримання державного характеру гарантованості розвитку системи соціально-педагогічної реабілітації;

– зважання на популяційно-центристський рівень вирішення проблеми соціально-педагогічної реабілітації інвалідів військової служби [10, с. 34].

Цілком підтримуємо В. Могільова [10], який визначив специфіку організаційно-методичних засад діяльності системи соціально-педагогічної реабілітації, а саме:

– максимально ранній початок реабілітаційних заходів означає, що весь комплекс реабілітаційних заходів: від медичних до трудового влаштування, повинен починатися в період встановлення факту інвалідності;

– безперервність процесу реабілітації інвалідів військової служби означає, що процес містить пов'язані між собою цикли медичних, соціальних, педагогічних, професійних, соціально-економічних заходів, спрямованих на усунення або, можливо, більш повну компенсацію обмеженої жит-

тедіяльності. Про завершення реабілітації можна говорити лише за встановлення цілковитої реалізації реабілітаційного потенціалу колишнього військовослужбовця, що має інвалідність, що повною мірою відповідає його можливостям, здібностям і особливостям розвитку медико-соціальної, професійної інфраструктури соціально-педагогічного реабілітаційного процесу з урахуванням соціально-економічного рівня території;

- комплексний характер реабілітації інвалідів військової служби означає використання в реабілітаційному процесі комплексу напрямів – медичного, психологічного, педагогічного, соціального та професійного;

- загальнодоступність системи реабілітації інвалідів військової служби означає наближення організованих структур реабілітації (кабінетів, майстерень, центрів) до місця проживання колишніх військовослужбовців, які мають інвалідність, здійснення їх наступності й етапності вжитих заходів;

- різноманіття форм і методів у реабілітаційному процесі передбачає використання науково обґрунтованих концепцій медичної, психологічної, педагогічної, соціальної та професійної реабілітації.

З погляду методології доведено, що реалізація принципів реабілітації колишніх військовослужбовців, які були учасниками військових дій і саме тоді отримали інвалідність, гарантується закріпленням прав і обов'язків усіх учасників процесу реабілітації, урахуванням потреб, рівня домагань, кола інтересів колишніх військовослужбовців, створенням і розвитком системи реабілітації та її структур, підготовкою фахівців спеціально для реабілітації колишніх військовослужбовців, які мають інвалідність [10, с. 34–35].

У контексті нашого дослідження цікавою є виокремлення психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців у пост-травматичних стресових станах, яка є складовою частиною соціальної реабілітації та найважливішим чинником відновлення психічної рівноваги людини і передбачає вплив на психіку військовослужбовців з урахуванням терапії, профілактики, гігієни та педагогіки [1, с. 49].

В акмеологічній реабілітації виокремлюють нижчезазначені принципи.

1. Принцип гуманізму та цінності людського буття, що спрямований на підтримку військовослужбовця, по-перше, на визнання його як суб'єкта і його здатності самостійно вирішувати життєві протиріччя; по-друге, на «розкріпачення», актуалізацію його інтелектуальних можливостей, сві-

домості як способів, володіння якими дає змогу оптимально вирішити протиріччя; по-третє, на моделювання для військовослужбовця більш природних ситуацій, діями в яких він досягне нового рівня розкриття своїх можливостей.

2. Особистісний принцип полягає в тому, що під час функціонування особистість вписується в інші системи: пізнання, спілкування, діяльності, життєдіяльності загалом; і функціонувати особистість має за критеріями кожної з названих систем, зокрема професійної.

3. Суб'єктно-діяльнісний принцип, важливим моментом якого є особистісні елементи діяльності військовослужбовців, які передбачають її здійснення протягом певного проміжку часу (праця, професія). Серед суб'єктно-діяльнісних характеристик зазначають професіоналізм, майстерність і компетентність, що є критеріями досконалості діяльності. Виділений принцип дає змогу розкрити військовослужбовцям шляхи найбільш повного самовираження у професії, що є запорукою творчості та найвищої ефективності (соціальної, професійної) подальшої діяльності військовослужбовців.

4. Принцип життєдіяльності є основоположним, оскільки поняття «акме» пов'язане з життєвим шляхом особистості. Поняття «пік кар'єри» пов'язано з поняттями «вершина» і «стратегія», причому «акме» збігається зі зрілістю людини – максимальним рівнем розвитку її індивідуальності, максимальною реалізованістю в житті.

5. Принцип стратегії життя передбачає вибір військовослужбовцем способу життя, відповідного його типу; це розв'язання суперечностей між активністю, домаганнями, «Я-концепцією» й умовами, обставинами життя; дії згідно з життєвими цінностями та принципами людяності.

6. Принцип потенційного й актуального, імпліцитного й експліцитного передбачає розуміння особистості як проєктивної та перспективної. Оскільки «імпліцитність» означає незавантаженисть, коли особистість частково використовує свої інтелектуальні ресурси, рухаючись, переважно, репродуктивним шляхом, завдання акмеології – відкрити шлях до повноцінного використання військовослужбовцем своїх психічних ресурсів, створити стійку мотивацію повноцінної самореалізації.

7. Принцип оптимальності й оптимізації передбачає не тільки організацію діяльності, але й розвиток військовослужбовця. Водночас оптимальність пов'язана не стільки з алгоритмізацією, скільки з індивідуальним характером розвитку. Індивідуальність жит-

тевого шляху військовослужбовця задається потребою до самореалізації, яка репрезентується в його свідомості у вигляді «Я-концепції». Оптимальність самореалізації оцінюється на основі зіставлення зусиль, втрат, досягнень людини і задоволеності ними.

8. Операційно-технологічний принцип відображає прикладний і практичний характер акмеології. Поєднання традиційних і новаторських технологій дало змогу оптимізувати управлінську діяльність військових кадрів. Система технологічного забезпечення діяльності професії військового містить оптимальне використання психолого-акмеологічних ресурсів військовослужбовців, їхній розвиток і прагнення до вдосконалення.

9. Психосоціальний принцип охоплює якості людини, її характеристики.

10. Принцип зворотного зв'язку є найкращим показником ефективності практичних дій. Об'єктивуючись у житті, професії, спілкуванні, військовослужбовець отримує не тільки результати праці, оцінки людей, посадовий статус, а й має змогу сприймати себе в новій якості, втілений у діяльності [1, с. 56–62].

Висновки з проведеного дослідження.

Здійснений аналіз дав змогу виокремити основні методологічні принципи реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, до яких ми відносимо принципи цілісності, наступності, багаторівневого підходу й динамічності.

Надалі наша увага буде зосереджена на аналізі методологічних підходів до організації реабілітації військовослужбовців, що брали участь у бойових діях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алалыкина Н. Эффективность психолого-акмеологической реабилитации военнослужащих : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития; акмеология» / Н. Алалыкина ; Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. – М. : Российская государственная библиотека, 2003. – 200 с.
2. Бурлак А. Игровые технологии как средство социально-культурной реабилитации военнослужащих : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Теория, методика и организация культурно-просветительской деятельности» / А. Бурлак ; Московский государственный университет культуры. – М. : Российская государственная библиотека, 2003. – 204 с.
3. Денисов А. Социальная реабилитация российских военнослужащих-участников вооруженных

конфликтов : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура; социальные институты и процессы» / А. Денисов ; Южно-Российский государственный политехнический университет им. М.И. Платова. – Новочеркасск : Российская государственная библиотека, 2006. – 168 с.

4. Жаданюк А. Психологические особенности динамики формирования личностных качеств в условиях профессионального стресса (на материале деятельности спецподразделений на Северном Кавказе) : дисс. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.03 «Психология труда; инженерия; психология и эргономика» / А. Жаданюк ; Ярославский государственный университет имени П.Г. Демидова. – Ярославль, 2005. – 195 с.

5. Зверева І. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.

6. Иванов А. Реабилитация личности военнослужащих, пострадавших в боевых действиях / А. Иванов, Н. Жуматий // Развитие личности. – 2004. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rl-online.ru/articles/4-03/228.html>

7. Караяни А. Психологическая реабилитация участников боевых действий / под ред. А. Караяни, М. Полянского. – М., 2003. – 80 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psiwar.narod.ru/lit/kara_3.htm#_ednref35

8. Крамник М. Социально-психологическая адаптация комбатантов к условиям гражданской жизни : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05 «Социальная психология» / М. Крамник ; Российский государственный социальный университет. – М. : Российская государственная библиотека, 2003. – 182 с.

9. Курченко Є. Подолання бойового стресу та його психологічних наслідків / Є. Курченко, Р. Мороз, Т. Цуканова. – Миколаїв : Видавництво «Квіт», 2015. – 64 с.

10. Могилев В. Педагогические аспекты социальной реабилитации инвалидов военной службы : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / В. Могилев ; Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2000. – 152 с.

11. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій : [навчально-методичний посібник] / А. Романишин, О. Бойко, Д. Богородицький та ін. – Львів : Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2015. – 322 с.

12. Серповская А. Социально-культурная деятельность как средство реабилитации сотрудников правоохранительных органов, отслуживших в «горячих точках» : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Теория, методика и организация культурно-просветительской деятельности» / А. Серповская ; Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина. – Тамбов, 2006. – 26 с.